

компонентный состав, основные показатели и критерии коммуникативной компетентности будущего врача, а также определена совокупность коммуникативных умений будущих врачей.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, коммуникативная компетентность, коммуникативная культура, коммуникативные умения.

Y. Yussef

THE THEORETICAL FOUNDATIONS OF FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE DOCTORS

The article deals with the problem of the formation of the communicative competence of future physicians. The essence of the concept of «communicative competence» and the differences between the concepts of «competence» and «expertise». Characterized component structure, the main indicators and criteria of communicative competence of a future doctor, and determined a set of communicative skills of future physicians.

Keywords: competence, expertise, communicative competence, communicative culture, communication skills.

Рецензенти:

Вайнола Р. Г. — д. пед. н., проф.

Гамалія В. М. — д. і. н., проф.

Стаття надійшла до редакції 25.06.2013

УДК 159.923.2: 378

Т. В. Алексеева

АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ РИЗИКІВ У ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ

У статті розкривається сутність поняття ризиків у системі вищої освіти і вплив психологічних ризиків на професійне становлення майбутніх спеціалістів у період їх навчання у вузі. Розглянуто основні напрямки психологічних досліджень ризиків в освітньому середовищі вузу. Виокремлено види і такі якості психологічних ризиків, як невизначеність та альтернативність. Запропоновано піраміду ризиків суб'єкта навчання у освітньому середовищі вузу та визначено роль відповідальності у процесі нівелювання ризиків в умовах професійної підготовки.

Ключові слова: ризик, невизначеність, альтернативність, освітнє середовище, відповідальність, майбутній фахівець, студентство, вища освіта, професійний розвиток, професійна компетентність, компетенції, рівні ризиків, керованість ризиками.

Актуальність і постановка проблеми. Модернізація сучасної вищої освіти пов'язана з залученням України до Болонського процесу, передбачає принципово нові вектори підготовки майбутніх фахівців. При цьому у нашому суспільстві мають місце типові для світової практики кризові явища. До них належить недостатня підготовленість майбутніх фахівців до професійної діяльності відповідно до міжнародних стандартів якості продукції, послуг та технології в умовах сучасного ринку праці.

Сучасна система української освіти і науки достатньо гнучко відображає зміст наявних перетворень. Відчутними є зрушення, що відбуваються протягом становлення студента як суб'єкта майбутньої професійної діяльності.

Так, згідно із Законом України «Про освіту», метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу,

© Алексеева Т. В., 2013

підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями.

Останнім часом життєдіяльність членів суспільства багато в чому пов'язана з ризиком, при цьому основними чинниками виникнення ризику є саме психологічні фактори.

У зв'язку з вищезазначеним, актуальною ми вважаємо проблему особливостей прояву психологічних ризиків у процесі розвитку відповідальності особистості протягом здобуття вищої освіти. Зазначимо, що ризики сфери вищої освіти, а саме процесу підготовки майбутніх фахівців, є досить специфічними щодо ризиків, які традиційно розглядаються у теоріях ризик-менеджменту.

Метою нашої статті є теоретичний аналіз психологічних ризиків у процесі розвитку відповідальності студентів протягом навчання.

Аналіз досліджень і публікацій. Як складне та багатогранне явище, *ризик* неможливо охарактеризувати однозначно, саме тому й існує багато тлумачень цього наукового поняття.

Слід зауважити, що на сьогодні актуальним є розгляд поняття *ризик* з двох протилежних позицій, що доповнюють одна одну. Згідно з першою, всі ризики мають негативний характер, так як пов'язані з можливою шкодою або збитком майна, здоров'я та життя людини тощо. Згідно з другою позицією, ризик — це не тільки можлива втрата, а й можлива вдача.

Розглянемо трактування поняття *ризик*. Основними версіями походження слова *ризик* є: 1) *ризик* — це слово іспано-португальського походження *rizikon*, що означає — *підводна скеля*, тобто небезпека; 2) слово *ризик* походить від латинського *risicare*, що означає *вирішувати*. Деякі науковці припускають арабське походження терміна *ризик*.

У Європі цей термін поширюється тільки з початком книгодрукування, насамперед, в Італії та Іспанії. Першими сферами його застосування є мореплавання та морська торгівля.

На думку німецького дослідника Нікласа Лумана, дослідження ризику являють собою трансдисциплінарну галузь знань, що виникла в період переходу від середньовіччя до нового часу. Він посилається на флорентійського історика Сципіо Аммірато, який 1598 року зазначив: той, хто поширює чутки, наражається на ризик, оскільки його можуть спитати про джерело чуток. Отже, терміном *ризик* позначали проблемну ситуацію, недостатньо чітко визначену за допомогою наявних на той час слів.

У контексті певних психологічних явищ ризик розглядається як здатність йти на авантюри, прагнення до гострих відчуттів у ситуації

невизначеності, готовність до дії, успіх якої є необґрунтованим, діяльність в умовах непевності в ситуації неможливості передбачення бажаних результатів. Таким чином, *ризик* тлумачиться як діяльність, що відбувається у сподіванні на бажаний результат або як ситуативна характеристика діяльності.

З психологічної точки зору ризик є станом, пов'язаним з необхідністю здійснювати певні дії та вчинки у ситуаціях з неоднозначним результатом.

За А. Альгіним, складовими ризику є: можливість відхилення від передбачуваної цілі, заради якої здійснювалась обрана альтернатива; ймовірність досягнення бажаного результату; відсутність упевненості у досягненні поставленої цілі; можливість настання негативних наслідків при здійсненні певних дій в умовах невизначеності для суб'єкта, який ризикує; очікування небезпеки, невдачі у результаті вибору альтернативи та її реалізації; оцінка ситуації, яка склалася (АльгінА., 2008, с. 41-47).

Привертають увагу дослідження ризику та наслідків його впливу на поведінку людини в різних ситуаціях невизначеності. Так, Г. Солнцева висунула положення про те, що, розглядаючи ризик, ми оцінюємо ситуацію з точки зору її загрози або невизначеності для нас.

Варта уваги думка: якщо розглядати ризик як імовірність, помножену на наслідки, то з психологічної точки зору ризик є суб'єктивно сприйнятою функцією корисності та імовірності її прояву. Згідно з цією думкою, поняття *ризик* має сенс тільки тоді, коли визначальний елемент концепції ризику — розбіжність між реальною дійсністю та можливостями — в результаті певних дій призводить до небажаного стану дійсності.

Зазначимо, що передумовами виникнення ризику вважаються такі індивідуально-психологічні особливості особистості: почуття сприйняття, пам'ять, воля, мислення, якість розуму, увага, уява та характер. Будь-яка з цих передумов впливає на психологію особистості, що пов'язана з ухваленням рішень, обтяжених ризиком.

Таким чином, уміння усвідомлювати та управляти ризиками у процесі життєдіяльності людини є базовим щодо забезпечення життєстійкості, розвитку та вдосконалення особистості.

Головними якостями ризику є *невизначеність* та *альтернативність*. Невизначеність є неоднорідною за формою прояву та змістом. Існування невизначеності пов'язане з: наявністю елементів випадковості та стихійності; людською діяльністю; взаємовпливом

людей, що мають невизначений та неоднозначний характер; імовірним характером науково-технічного прогресу; недостатньою інформацією про об'єкт, процес, явище, стосовно яких ухвалюється рішення; обмеженістю людини щодо збору та переробки інформації; постійною зміною інформації щодо певних об'єктів.

Основними факторами виникнення невизначеності є:

- внутрішні фактори, притаманні суспільству як соціальному організму (суперечності суспільних явищ, елементи стихійності та випадковості);
- фактори, пов'язані з неповнотою інформації та відомостей про об'єкт;
- фактори, обумовлені впливом суб'єкта на суспільне життя з метою реалізації своїх потреб;
- фактори, пов'язані з впливом науково-технічного прогресу на соціальне, економічне, політичне та духовне життя.

Альтернативність є можливістю вибору з двох або декількох можливих варіантів, рішень, напрямків та дій. Відсутність вибору виключає ситуацію виникнення ризику.

Отже, основні підходи до визначення терміна *ризик* стосуються сучасної теорії мотивації досягнень, теорії рішень та концепції надситуативної активності.

Деякі науковці вважають, що ризик є об'єктивною категорією, яка дозволяє регулювати стосунки між людьми, трудовими колективами, організаціями та іншими суб'єктами суспільства. При цьому ризик розглядається як феномен, що визначає можливу небезпеку випадкового настання негативних наслідків.

З позиції суб'єктивної концепції ризик є оцінкою людиною вчинку, її свідомим вибором з урахуванням можливих альтернатив. Суб'єктивна концепція, орієнтована на суб'єкт дії, враховує усвідомлення наслідків та вибір варіанта поведінки. При цьому прояв ризику завжди пов'язаний з волею та свідомістю особистості.

Існує думка, що об'єктивна та суб'єктивна концепції ризику є правомірними й реалізуються залежно від цілі дослідження.

Традиційними для науковців є такі аспекти дослідження ризику:

- вплив мотивації на ухвалення рішення та поведінку особистості в умовах ризику (К. Левін, В. Петровський, Т. Корнилова та ін.);
- виправданість ризику (Ю. Козелецький, А. Кондрацький та ін.);
- поведінка особистості в ризикованих ситуаціях (Д. Кібельсберг, В. Зазакін та ін.);

- фактори впливу на ризик (Г. Стар, Ю. Козелецький, Н. Задорожнюк),
- груповий ризик (Дж. Стоунер, С. Московичі, М. Завалоні, А. Костинська та ін.),
- взаємозв'язок ризикованості та здатності успішно діяти у ситуаціях ризику з особистісними особливостями (Н. Коган, М. Баллах, М. Котик та ін.),
- ціннісні особливості ризику (Т. Корнилова, В. Петровський),
- взаємозв'язок схильності до ризику з кримінальними схильностями особистості (С. Богомолва, О. Даклбек, С. Дж. Ридигер) тощо.

Для психологічних розвідок характерними є такі напрямки:

1. *Ризик як ситуативна характеристика дій суб'єкта*, що позначає невизначеність їх результату для суб'єкта, що діє, та можливість негативних наслідків у випадку неспіху: концепція надситуативної активності (ризик заради самоствердження, досягнення певної цілі) та теорія мотивації досягнень (ризик заради бажання отримати успіх та бажання уникнути невдач).

2. *Ризик з точки зору теорії рішення як ситуація вибору між альтернативними або можливими варіантами дій*: вимір імовірності помилки або неспіху вибору в ситуації з декількома альтернативами.

3. *Соціально-психологічний аспект ризику*: взаємозв'язок індивідуальної та групової поведінки у ситуаціях ризику.

Усі перелічені напрямки розглядають ситуацію ризику як ситуацію оцінки, тобто ризик визначає прогностичну оцінку ймовірності негативного результату ситуації, що перебуває у процесі розвитку. У даному випадку ризик є не описовою (атрибутивною) характеристикою ситуації, а оцінною категорією, що пов'язана з самооцінкою особистості.

Відповідно до цього визначення, ситуація ризику виникає тоді, коли з'являється суб'єкт, що діє у цій ситуації. Для суб'єктів, що діють в одній небезпечній ситуації, вона може виявитися ризикованою для одного суб'єкта та неризикованою – для іншого.

Як бачимо, поняття *ризик* невід'ємно пов'язане з уявленням про дію суб'єкта та може бути визначене як оцінна характеристика цієї дії. У даному випадку ризик є прогностичною оцінкою, що передують дії та формується на стадії організації або планування дії.

Суттєвою умовою ситуації виникнення ризику є невизначеність. З психологічної точки зору головні витoki невизначеності перебувають у самому суб'єкті, що діє. Саме він оцінює умови, у

яких дія буде здійснена, та фактори, що впливають на дію та її майбутній результат.

Дослідники підкреслюють, що всі джерела невизначеності є суб'єктивними та визначаються обмеженими можливостями людини враховувати фактори, що впливають на дію та її майбутній результат.

Звернімо увагу на той факт, що з психологічної точки зору культура будь-якого ризику містить етичну складову. Суттєвим для нашого дослідження є розгляд такого аспекту етичної складової ризику, як моральна складова – відповідальність особистості, що ухвалює рішення в ситуації невизначеності. Саме відповідальності як професійно важливій якості майбутнього фахівця необхідно приділяти особливу увагу в процесі професійного становлення, адже відповідальність особистості має базуватися на прогнозуванні наслідків і попередньому аналізу альтернативних рішень.

Зауважимо, що в умовах ухвалення відповідального рішення важливим є формування часових орієнтацій, так як розв'язання багатьох проблем, пов'язаних з ризиком та небезпекою у процесі життєдіяльності особистості, можуть бути відтерміновані на невизначений час, тобто знецінені. Такий підхід суперечить етичним принципам існування особистості.

У сучасних психологічних дослідженнях зазначається, що фахівець з вищою освітою має володіти, з одного боку, певним набором професійних знань, умінь та навичок, з другого боку – бути готовим до постійного саморозвитку в процесі професійного становлення. Оскільки ми розглядаємо розвиток відповідальності особистості як визначальну складову процесу професійного становлення, то формування останньої дозволяє досягти ефективних результатів особистісного та професійного зростання особистості протягом навчання, так і звести нанівець психологічні ризики.

У контексті нашого дослідження попередньо визначалося, що відповідальним має бути не тільки суб'єкт навчання, а й освітнє середовище вищого навчального закладу, тому зворотня реакція суб'єкта навчання на відповідальні дії, що забезпечують захищеність його рішень, буде проявлятися у вигляді довіри та згоди з діями адміністрації. Цим забезпечується зниження рівня психологічних ризиків.

Процес сприйняття суб'єктом освітнього середовища вузу є динамічним за своєю сутністю, що залежить від особистісного ресурсу студента, розвитку його комунікативної сфери, рівня компетентності професорсько-викладацького складу тощо.

Студентське життя спрямовує особистість на вибір способів та форм навчання, певний формат міжособистісних стосунків з викладачами та однокурсниками, специфіку професійного становлення, суспільно-регламентовану поведінку у навчальному закладі. Зазначені елементи специфіки освітнього середовища визначають рівень психологічної безпеки суб'єкта навчання. Маркерами психологічної безпеки/небезпеки освітнього середовища вузу є наявність/відсутність психологічних ризиків.

З метою визначення ієрархії ризиків за критерієм величини загроз для стабільності особистості та рівня керованості ми пропонуємо піраміду ризиків для суб'єкта навчання у вузі. У кожному рівні піраміди розташовані однотипові ризики з однаковим рівнем загроз та адекватним рівнем керованості.

Характеристики піраміди за наступними двома критеріями перебувають у зворотній залежності: ризики вищого сектору містять у собі великі загрози та слабше піддаються врегулюванню стандартними методами впливу.

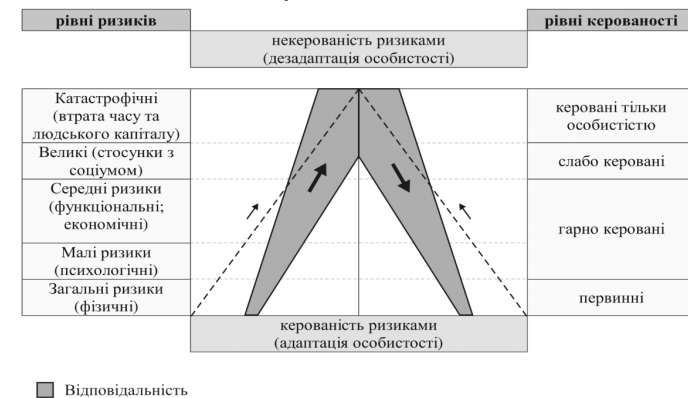

Рис. 1. Ризики суб'єкта навчання в освітньому середовищі вузу

Зазначимо, що під загальними ми розуміємо ризики, які характеризують певні ситуації протягом навчання та проявляються у вигляді помірної психологічної та фізичної напруги особистості. Вони не становлять загрози для фізичного та психічного здоров'я, психологічної безпеки особистості.

До ризиків *малого* рівня належать: негативна зміна уявлень про себе, зниження самооцінки, що є наслідком, наприклад, неврахування

викладачем певних особистісно-психологічних характеристик студента. Це призводить до депривації особистості, схильності до агресивності та підвищеної конфліктності тощо.

До ризиків *середнього* рівня ми відносимо функціональні та економічні ризики. *Функціональними* ризиками, на нашу думку, є ризики, пов'язані з незадоволеністю суб'єкта навчання якістю і результатом процесу набуття знань, вмінь та навичок, статусом отриманих в результаті навчання дипломів та вибором ним саме цього вищого навчального закладу. Це проявляється у певних негативних проявах процесу навчання: слабка матеріально-технічна база вищого навчального закладу; неоптимальна кількість студентів у групі; недостатня кількість і якість викладацьких ресурсів; несформованість у викладача науково-методичних навичок, умінь та досвіду; професійна деформація, а саме емоційне вигорання; авторитарний стиль поведінки викладача; завищені вимоги викладача до рівня оволодіння навчальною дисципліною; невідповідність рівня вимог навчального процесу інтелектуальним здібностям студента, особливо на першому році навчання тощо.

Економічними ризиками є величина відповідності вкладених фінансових ресурсів включно з психологічними та часовими ресурсами особистості результатам навчання. Зокрема, неадекватне оцінювання знань (занижені/завищені оцінки) з певною метою.

Ризиками *великого* рівня є ризики відносин у форматі *студент – освітнє середовище*: напружений соціально-психологічний клімат у студентській групі, незадоволеність потреби в особистісно-довірливому спілкуванні, асоціальні й антисоціальні студентські мікрогрупи, аддиктивні прояви однокурсників (наркоманія, зловживання алкоголем, схильність до суїциду, проституція, гемблінг тощо), психологічна та фізична (сексуальна) віктимність особистості (пік віктимності триває протягом до 24 років, що охоплює студентський вік) тощо.

Катастрофічний рівень ризиків позначає усвідомленість/неусвідомленість суб'єктом майбутньої професійної діяльності важливості часу як людського ресурсу, який неможливо поновити, та важливості діяльного рівня людського потенціалу.

На нашу думку, катастрофічний рівень ризиків не є керованим ззовні, тільки сама особистість може нівелювати статус цього рівня ризику.

Якщо ризики в освітньому середовищі досягають критичної точки, це призводить до ситуації некерованості ризиками, тобто до дезадаптації особистості.

Підбиваючи підсумки нашого дослідження, зазначаємо:

1. Прояв відповідальності особистості майбутнього фахівця залежить від рівня психологічного ризику на певному етапі навчання.

2. Чим більшою є ступінь некерованості ризиком, тим вищим має бути прояв відповідальності особистості з метою його нівелювання.

3. Найвищий рівень некерованості ризиків призводить до стійкої дезадаптації особистості в умовах освітнього середовища.

Отже, превентивним заходом запобігання ризику критичних рівнів є впровадження різних форм психологічної підтримки та психологічного супроводу особистості протягом навчання з метою розвитку відповідальності особистості. Відповідальність як професійно важлива якість дозволяє контролювати критичні рівні розвитку психологічних ризиків у певних ситуаціях навчання за допомогою психологічного ресурсу.

Література

1. Альгин А. П. Рискология и синергетика в системе управления / А. П. Альгин. – Петрозаводск, 2008. – 103 с.
2. Корнилова Т.В. Диагностика мотивации и готовности к риску / Т. В. Корнилова. – М.: Изд-во ИП РАН, 1997. – 260 с.
3. Луман Н. Понятие риска / Н. Луман // THESIS: Теория и история экономических и социальных институтов и систем. Риск, неопределённость, случайность / Н. Луман. – 1994. – № 5. – С.135-160.
4. Прибыткова Г. В. Анализ и оценка рисков предприятий производственной сферы в процессе инвестиционного проектирования / Г. В. Прибыткова // Вестник МГТУ. – 2005 – Том 8, №2. – С. 300–305.
5. Ренн О. Три десятилетия исследования риска / О. Ренн // Вопросы анализа риска. – 1999. – №1. – С. 80–99.
6. Савчин М. В. Психология ответственной поведінки / М. В. Савчин. – К.: Україна-Віта, 1996. – 130с.

Т. В. Алексеева

АНАЛИЗ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ РИСКОВ В ПРОЦЕССЕ РАЗВИТИЯ ОТВЕТСТВЕННОСТИ СТУДЕНТОВ ВЫСШЕЙШКОЛЫ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ

В статье раскрывается сущность понятия риск в системе высшего образования и влияние психологических рисков на профессиональное

становление будущих специалистов в период их обучения в вузе. Рассмотрены основные направления психологических исследований рисков образовательной среде вуза. Выделены виды и такие качества психологических рисков как неопределенность и альтернативность. Предложена пирамида рисков субъекта обучения в образовательной среде вуза та определена роль ответственности в процессе нивелирования рисков в условиях профессиональной подготовки.

Ключевые слова: риск, неопределенность, альтернативность, образовательная среда, ответственность, будущий специалист, студенчество, высшее образование, профессиональное развитие, профессиональная компетентность, компетенции, уровни рисков, управляемость рисками.

T. Alekseeva

PSYCHOLOGICAL RISK ANALYSIS IN THE PROCESS OF LIABILITY STUDENTS HIGH SCHOOL: THEORETICAL FOUNDATIONS

The article deals with the definition of the term risk at higher educational establishments and the influence of psychological risks on the professional development of the would-be specialists while acquiring higher education. The main trends of the psychological risks study at higher educational establishments are analyzed.

The main approaches to the definition of the term risk are singled out, including the modern theory of the achievement motivation, the decision theory and oversituational activity conception. The objective and subjective risk concept are thought of as legitimate and realized according to the purpose of investigation. The author analyzed the main tendencies of psychological studies: risk as the situational characteristics of the person activity, risk as the situation of choice among the alternative or possible action variants, risk from the social and psychological point of view.

Risk pyramid of the subject of learning and the role of responsibility in the process of risk leveling at higher educational establishments is suggested.

Key words: risk, indefiniteness, alteration, educational environment, responsibility, would-be specialist, achievement motivation, students, higher education, professional development, professional competence, skills, risk levels, risk controllability.

Рецензенти:

Любчук О. К. – к. психол.н., проф.,
РядинськаЄ. М. – к. психол.н.

Стаття надійшла до редакції 25.07.2013

УДК159.9-055.26

Н. В. Яремчук

ПРОГРАМА ВРАХУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ У ПІДГОТОВЦІ МОЛОДИХ ЖІНОК ДО НАРОДЖЕННЯ ДИТИНИ

У статті подається програма врахування психологічних особливостей у підготовці молодих жінок до народження дитини, розроблена на основі проведеного теоретико-експериментального дослідження; зазначається, що серед ефективних форм психологічної підготовки молодій жінки до майбутнього материнства доцільно використовувати такі, як: індивідуальне психологічне консультування молодих жінок, психологічна робота з сім'єю вагітної, проведення психологічного тренінгу з різновіковими групами вагітних, організація міжособистісного спілкування майбутніх матерів, психологічна просвіта майбутніх матерів.

Ключові слова: психологічні особливості; психологічна підготовка; психологічний тренінг; психологічне консультування.

Розвинена психологічна готовність молодій жінки до материнства є важливою умовою репродуктивного здоров'я та добробуту нації. Теоретичний аналіз проблеми дослідження (Даниленко Н. В., 2004; Филиппова Г. Г., 2001; Филиппова Г. Г., 1999.), теоретичні узагальнення проведені експеримент переконливо показують, що психологічні особливості підготовки молодій жінки до народження та виховання дитини полягають у необхідності врахування всіх компонентів структури психологічної готовності жінки до материнства, яка, на нашу думку, повинна включати: ціннісно-мотиваційний, інформаційно-пізнавальний, комунікативний, емпатійний, емоційно-почуттєвий компоненти (Яремчук Н. В., 2008; Яремчук Н. В., 5-8 червня 2008). Програма врахування психологічних особливостей у підготовці молодих жінок до народження дитини базується на висновках проведеного нами дослідження і включає такі основні положення:

1. Розвиненість ціннісно-мотиваційного компоненту передбачає зміни у ціннісно-смісловій сфері майбутньої матері, які пов'язані з усвідомленням цінності дитини як унікальної істоти, яка під впливом

© Яремчук Н. В., 2013